

УДК 655.413:050]:[341.344(430=161.2)](091)

Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка в таборі Вецляр, Німеччина (кінець 1915 – початок 1917 рр.): до історії створення та діяльності

Ігор СРІБНЯК

д-р іст. н., проф.
Київський університет
імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0001-9750-4958

Наталія СИДОРЕНКО

д-р філол. н., проф.
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Ілленка, 36/1,
01033, Київ, Україна
sydorenko@knu.ua
ORCID 0000-0001-8734-9704
© Срібняк І., Сидоренко Н., 2023

У статті реконструйовано основні напрями діяльності пресової секції (редакційного комітету) Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка в таборі полонених українців Вецляр протягом перших п'ятнадцяти місяців його діяльності. Заходами представників Союзу визволення України (СВУ) та українських активістів у таборі було засновано газету «Просвітний Листок». За деякий час з числа останніх утворилася уповноважена до видання газети структура — пресова секція (редакційний комітет), члени якої поступово перебрали на себе основні технологічні операції — від змістовного наповнення та розповсюдження газети до її тиражування (після того, як все потрібне устаткування та друкарський верстат були переміщені з міської типографії до табору).

Члени пресової секції не тільки опікувалися виданням газети — уже невдовзі вони організували виконання друкарнею різних поліграфічних замовлень від інших таборових організацій, а й налагодили видання навчальної та публіцистичної літератури, театральних афіш і програмок, бланків і листівок та ін. У цьому контексті доцільно зазначити, що для цього (як і для тиражування газети) пресова секція отримувала регулярні фінансові дотації від СВУ.

З моменту свого заснування часопис «Просвітний Листок» (згодом — «Громадська Думка») ефективно виконував функції двостороннього комунікатора між українською таборовою організацією та робітничими командами таборян. Крім того, він був надзвичайно ефективним засобом національного освідомлення полонених українців, сприяючи їх об'єднанню спочатку в межах окремих гуртків, а потім і всієї української громади. Водночас він здійснював потужний мобілізаційний вплив на полонених українців, виконавши таким чином усі ті завдання, які перед ними ставили СВУ та провід української таборової організації.

Ключові слова: пресова секція, редакційний комітет, Видавниче Товариство ім. Бориса Грінченка, газета «Просвітний Листок», полонені українці, табір Вецляр, Німеччина.

**BORYS HRINCHENKO PUBLISHING COMPANY
IN THE WETZLAR CAMP, GERMANY
(LATE 1915 – EARLY 1917):
TO THE HISTORY OF CREATION AND ACTIVITY**

Ihor Sribniak

Doctor of Sciences (History), Professor
Head of the Department of World History
Borys Hrinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudryavska St., 04212, Kyiv, Ukraine
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0001-9750-4958

Nataliia Sydorenko

Doctor of Sciences (Philology),
Professor of the History of Journalism Department,
Educational and Scientific Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yuriy Ilyenko St., 01033, Kyiv, Ukraine
sydorenko@knu.ua
ORCID 0000-0001-8734-9704

The article reconstructs the main activities of the press section (editorial committee) of the B. Hrinchenko Publishing Company in the Wetzlar camp of Ukrainian prisoners of war during the first fifteen months of its activity. Representatives of the Union for the Liberation of Ukraine (ULU) and Ukrainian activists in the camp founded the newspaper “Prosvitnyi Lystok”. After some time, the latter formed a structure authorised to publish the newspaper — the press section (editorial committee), whose members gradually took over the main technological operations — from content and distribution of the newspaper to its circulation (after all the necessary equipment and printing press were moved from the city printing house to the camp).

The members of the press section not only took care of the newspaper — they soon organised the printing of various printing orders from other camp organisations — but also started publishing educational and journalistic literature, theatre posters and programmes, letterheads and postcards, etc. In this context, it is worth noting that for this purpose (as well as for the circulation of the newspaper), the press section received regular financial subsidies from the Union for Liberation of Ukraine.

From the moment it was founded, the newspaper “Prosvitnyi Lystok” (later known as “Hromadska Dumka” (“Public Thought”)) effectively served as a two-way communicator between the Ukrainian camp organisation and the camp workers. In addition, it was an extremely effective means of raising the national awareness of captive Ukrainians, helping to unite them first within individual groups and then the entire Ukrainian community. At the same time, it had a powerful mobilising effect on Ukrainian prisoners, thus fulfilling all the tasks set by the IED and the leadership of the Ukrainian camp organisation.

Keywords: press section, editorial committee, Borys Hrinchenko Publishing Company, “Prosvitnyi Lystok” newspaper, captured Ukrainians, Wetzlar camp, Germany.

Актуальність теми зумовлена насамперед потребою повнішого висвітлення ще невідомих широкому загалу особливостей функціонування українських видавничих осередків, які були засновані заходами Союзу визволення України у таборах полонених українців у Німеччині, зокрема у Вецлярі. Дуже важливим видається те, що до процесу змістового наповнення таборових газет та їх тиражування були залучені полонені (як ті, що вже мали відповідний фах, так і ті, що хотіли його здобути), що дало змогу максимальною мірою наблизити часописи до таборового загалу. Завдяки цьому таборові газети мали авторитет та підтримку серед полонених українців, ставши для них колективним учителем і радником.

У Вецлярі справу видання таборового часопису доручили пресовій секції (редакційному комітетові) тамтешньої української громади. У листопаді 1916 р. згадувана секція реорганізувалася у Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка (далі — Товариство). Заходами її членів й стало можливим організувати видання таборового часопису «Просвітний Листок» (з початком 1917 р. назву було змінено на «Громадська Думка»).

Історіографія проблеми. Специфіка функціонування української таборової громади в таборі Вецляр (Німеччина) під час Першої світової війни є на сьогодні вже досить проясненою вже з огляду на те, що наукова розробка цієї теми триває вже понад чверть століття, і за цей час опубліковано цілу низку наукових розвідок (Rehmer, 1994; Runzheimer, 1994; Срібняк, 1997; Срібняк, 1998; Срібняк, 1999). На середину 1990-х рр. припав і початок системного вивчення історії української таборової преси, у т. ч. й часопису «Просвітний Листок» (з 1917 р. — «Громадська Думка»), який видавався в таборі Вецляр (Сидоренко, 1995; Сидоренко, 1996; Крупський, 1996).

Важливою віхою в цій царині стала публікація узагальнювальної монографії Н. Сидоренко, окремий розділ якої («„Зібрати матеріал на хату...“ духовний поступ українців у Вецлярі») містив докладний опис подій, що стосувалися заснування часопису «Просвітний Листок» у згаданому таборі. Дослідниця також проаналізувала опубліковані на шпальтах найважливіші матеріали, склала перелік найдіяльніших дописувачів часопису та редакторів (з наведенням їхніх псевдонімів). Для реконструкції тогочасних подій Н. Сидоренко використала значну кількість архівних джерел, почерпнувши з них важливу інформацію про деякі аспекти діяльності пресової секції Видавничого Товариства імені Бориса Грінченка,

заходами якої стало можливим видання «Просвітнього Листка» (Сидоренко, 2000, с. 56–58).

Останніми роками розробка різних сюжетів, пов'язаних з історією видання часопису «Просвітний Листок» та ступенем його впливу на розвиток культурно-національного життя полонених українців у Вецлярі, суттєво активізувалася. Це стало можливим завдяки комплексному опрацюванню матеріалів часопису «Просвітний Листок» як джерела для відтворення таборового повсякдення полонених, інтенсивності їх участі в роботі таборових гуртків та організацій, а також особливостей процесу національного освідомлення ув'язнених у згадуваному таборі (Срібняк & Голоско, 2019; Срібняк & Шнайдер, 2020а, 2020b).

Нині вже аксіоматичним є твердження про те, що матеріали таборової преси мають високу джерельну вартість і є незамінними для цілісної реконструкції історії українських таборових громад. Це повною мірою стосується й матеріалів «Просвітнього Листка», який весь час видання залишався літописцем досягнень таборових організацій, у т. ч. й Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка. Окремо також варто відзначити й цінність статті П. Лисецького (1918а, 1918b, 1918с, 1918d), який брав безпосередню участь в організації культурно-просвітнього життя у Вецлярі.

Але найбільший обсяг інформації про поточну роботу вищезначеного Товариства містять архівні документи, що зберігаються у ЦДАВО України (ф. 4382), і, зокрема, три звіти пресової секції української таборової організації («Історія Видавничого Товариства імені Б. Грінченка, полонених Українців табору Вецляр, за час від 15 жовтня 1915 р. до 20 січня 1916 р.», «Історія Видавничого Товариства від початку лютого до початку жовтня 1916 р.», «Історія Видавничого Т[овариств]ва ім. Б. Грінченка, полонених Українців у таборі Вецлярі, від 4 жовтня 1916 р. по 1 люте 1917 р.»).

Метою дослідження є реконструкція історії діяльності Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка в таборі полонених українців Вецляр в окреслений у назві статті період; завданням — установлення особливостей видавничого процесу в цьому таборі, який розгортався заходами його членів з-поміж таборян і членів Просвітнього відділу СВУ.

Виклад основного матеріалу

Започаткування видання таборової газети «Просвітний Листок» та перша фаза діяльності пресової секції (жовтень 1915 — лютий 1916 рр.)

Підготовчі заходи до заснування таборової газети розпочалися вже на початку жовтня 1915 р. — з моменту започаткування просвітньої роботи у Вецлярі. На цей час у таборі не було ще української організації як такої, і організаційна робота обмежувалася скликанням гуртка українських активістів (20–30 осіб), які під проводом когось із членів Просвітнього відділу обговорювали різні боки таборового життя. На одному з перших таких засідань голова Просвітнього відділу СВУ Роман Смаль-Стоцький запропонував заснувати таборову газету, і після короткого обговорення цю пропозицію підтримали присутні на зборах полонені. Відзначено, що наразі серед полонених немає відповідних фахових сил (журналістів і редакторів) для реалізації цього задуму. Заразом ухвалено назву газети — «Просвітний Листок», а також періодичність видання (тричі на місяць) і спосіб тиражування (на друкарській машинці). Програму часопису практично не обговорювали, лише вирішили, що в ньому уміщуватимуться «статті, оповідання, вірші», а дописуватимуть до газети «хто що може і як може» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52).

З цього моменту справою майбутнього заснування газети опікувався безпосередньо Р. Смаль-Стоцький, а питання її тиражування регулярно обговорювали на щотижневих зборах полонених українців, що скликав Просвітній відділ СВУ. Як йшлося в рукописному звіті «Історія Видавничого Товариства імені Б. Грінченка, полонених Українців табору Вецляр, за час від 15 жовтня 1915 р. до 20 січня 1916 р.», «справа ведення часопису провадилася в той спосіб, що співробітники (3–5 душ) писали, подавали матеріал голові п[ану] Стоцькому, який по своєму згляду [на свій розсуд. — Авт.] той матеріал відкидав або редагував і друкував на машинці у м[істі] Вецлярі» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.).

Відтак Р. Смаль-Стоцький виконував функції головного редактора і видавця таборового друкованого органу «Просвітний Листок» («Просвітний Листок»), перше число якого побачило світ 15 жовтня 1915 р. і видавалося далі через кожні десять днів. Уже невдовзі виконання основних технологічних операцій (друкування та скріплення номерів) перенесли до табору. Відбір матеріалу для публікації та загальне редагування продовжував здійснювати Р. Смаль-Стоцький. Водночас «не було ніяких зборів, ніяких організаційних нарад, а були тільки приватні порозуміння голови С[тоцького] з поодинокими співробітниками часопису, які

постійно чи випадково щось дописували» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.).

Зміни у цей порядок зайшли за півтора місяця, коли 28 листопада 1915 р. була скликана організаційна нарада за участю членів Просвітнього відділу СВУ (Р. Смаль-Стоцького, П. Карманського, М. Мітєвського, о. Петра Катеринюка) і українських активістів з-поміж полонених (Бахіра, Полуботка, Білика, Шевчука, Волошина, Решетила, Забіяки, Сидоренка, Якубчука, Брежицького, Волинця, Чумака). Її учасники ухвалили рішення про створення пресової секції з кількома підсекціями (газетною, друкарською, видавничою) та книгарні. Також обрано провід пресової секції (В. Бахір — голова, А. Полуботок — секретар, Шевчук — скарбник, П. Карманський — референт). Надалі члени пресової секції регулярно відбували свої засідання, під час яких зокрема обговорювали матеріали, що пропонували до друку, а також вирішували інші поточні питання. Заразом процес «редагування, коректування і весь технічний бік справи лишився в руках референта від „Просвітнього Відділу”, на нього також покладався й фінансовий бік справи (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.–53).

Заходами членів пресової секції до кінця 1915 підготовлено до друку та розтиражовано вісім випусків часопису, кожен з яких у кількості 130 примірників (більшість з них безкоштовно передавали до бараків, у яких мешкали полонені українці). Як зазначалось у вже цитованому звіті, частина накладу газети залишалася в редакції через інертність переважної більшості таборян та відсутність зацікавленості до ознайомлення з матеріалами. У цей час не лише широкий загаль полонених, але й навіть частина симпатиків української справи поставилися до таборової газети або вороже, або байдуже (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 53).

Поясненням такої реакції на вихід перших чисел часопису може бути те, що журналістський рівень матеріалів ще не був достатньо високим (майже всі розміщені в ньому дописи були авторства самих полонених, зокрема вже згадуваних Бахіра, Полуботка, Брежицького, Волинця, Білика, Шевчука, Чумака, Якубчука (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 53). Крім того, пресова секція розповсюджувала в таборі й інші українські газети, зокрема «Українське Слово», фрайштадську «Розвагу», «Вістник СВУ». Тільки протягом листопада-грудня 1915 р. у Вецлярі роздано й реалізовано 7306 примірників «Українського Слова» і 911 різних чисел «Вістника СВУ» (Лисецький, 1918а, с. 37).

З 1 січня 1916 р. часопис перейшов на «високий» друк — його тиражування здійснювали в міській друкарні Вецляра двічі на місяць (1 і 15 числа) (Зміна у видаванню, 1916, с. 7). На цьому етапі газету друкували вже значно більшим накладом (3 тис. примірників), яка, проте, не знаходила свого читача. Із цієї кількості кілька сотень примірників переправляли до робітничих команд, і ще кілька десятків розходилися в таборі. Діяльність пресової секції не обмежувалася лише виданням часопису «Просвітний Листок». У січні 1916 р. заходами її членів були опубліковані «Календар на 1916 р.» (у кількості 500 примірників) та «Захальявна книжечка, присвячена славному й світлому Союзу визволення України», яка містила в собі передрук усіх матеріалів перших восьми номерів «Просвітнього Листка» (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 53 зв.). Як і раніше, уся відповідальність за редагування часопису покладалася на референта Просвітнього відділу П. Карманського, який хоча й докладав усіх зусиль для забезпечення тиражування часопису (Карманський, 2005, с. 95), проте не міг збільшити його популярність серед полонених через їх інертність.

З плином часу таборяни все більше при звичаювалися до читання своєї газети. Свідченням зростання популярності «Просвітнього Листка» стало надіслання деким з полонених невеликих сум пожертв для потреб газети, які, маючи мізерні заробітки (зазвичай одна німецька марка денно), вважали своїм обов'язком підтримати газету половиною денного заробітку (Подяка, 1916, с. 8). У свою чергу німецька комендатура табору передала в розпорядження Товариства один з бараків, що також опосередковано свідчило про посилення потенціалу таборового часопису.

Зміни на краще додатково унаочнилися після видання присвяченого Т. Шевченкові березневого випуску (№ 5) газети та приходу до роботи в редакції нового голови

Рис. 1. Титульна сторінка газети «Просвітний Листок» № 5 від 1 березня 1916 р., табір Вецляр

Просвітнього відділу СВУ Богдана Лепкого, який фактично став головним редактором газети після від'їзду з табору П. Карманського в лютому 1916 р. Його зусиллями матеріали в «Просвітньому Листку» були чітко структуровані за такою схемою: вступна стаття «на політичні теми і злобу дня, історичні статті на теми зв'язані з сучасним положенням України з ілюстраціями, вірші й оповідання, хроніка з таборового життя й події в світі» (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.) (рис. 1).

Пресова секція навесні 1916 р. збільшила свій склад, до якого, крім вже згадуваних таборян, приєдналися полонені, зокрема Козицький, Шипуков, Решетняк, Ющенко, і член Просвітнього відділу (і референт часопису) В. Пачовський. Останній брав діяльну участь у змістовному наповненні рубрик, таких як «Події в світі», «Вісти з Росії», «Війна», а також готував вступні статті. Редакція намагалася подавати більше інформації про таборове життя, відтак у зведеному числі (№ 12–13) уміщено короткий огляд діяльності всіх таборових організацій. У ньому, зокрема, йшлося й про роботу пресової секції, яка в цей час збільшила свій склад за допомогою кооптації представників (референтів) від усіх таборових організацій, що зроблено задля того, щоб «преса була ділом і наукою для всіх громадян та організацій» (Із таборового життя, 1916с, с. 7).

Від редакційного комітету до Видавничого Товариства (березень 1916 — січень 1917 рр.)

Прихід до складу секції нових членів створив усі можливості для видання «Просвітнього Листка» тричі на місяць (5, 15, 25 числа кожного місяця), починаючи з 5 червня 1916 р. (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.). Проте особливо активізувалася діяльність пресової секції після відрядження до Вецляра 13 українських активістів з табору Фрайштадт, які мали багатий досвід проведення національно-організаційної роботи. 10 червня 1916 р. вони були на засіданні членів пресової секції та ознайомили присутніх зі змістом окремого «регуляміну», який президія СВУ надіслала до табору. На виконання його положень пресова секція була реорганізована в редакційний комітет, провід в якому перейшов до новообраного правління (голова — Іван Лазько), він же також увійшов і до складу «уряду» табору («Генеральна Старшина») (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.).

Новий склад редколегії повсякчасно дбав про зміцнення зв'язку «газета — читач», убачаючи в цьому запоруку популярності

«Просвітнього Листка». Це було актуально через виїзд переважної більшості полонених для участі в сільськогосподарських роботах у німецьких господарствах, тому таборова газета мала ефективно виконувати місію сполучника між таборовою організацією та робітничими командами. А для цього, на думку редакції часопису, остання могла й повинна була стати місцем для висловлення думок і бажань полонених. Тому в одному з номерів часопису розміщено заклик до всіх полонених: «пишіть хто як думає, оповідайте про свої пригоди, критикуйте газету, критикуйте роботу, що в ній зле, пишіть, що для нас корисно, а що ні, пишіть скарги загального плану, одним словом все, що у кого наболіло <...> та надсилайте до редакції». Редакція готова була редагувати навіть ті матеріали, які не мали б підпису ([Матеріал без назви], 1916, с. 10).

У серпні члени редакційного комітету дійшли висновку про доцільність перенесення тиражування газети до табору, і після проведення всіх підготовчих робіт в одному з бараків та встановлення у ньому друкарського верстата з 1 вересня 1916 р. (за іншими даними — з 4 вересня) (Із таборового життя, 1916b, с. 5) видання «Просвітнього Листка» вже забезпечувалося силами полонених українців на всіх етапах редакційно-видавничого процесу. Устаткування друкарської машини в таборі дало змогу продовжити видання газети вже як тижневика. Комітет подбав і про розповсюдження газети — таборовий газетяр відвідував кожен барак зі свіжим числом «Просвітнього Листка», і всі, хто потребував, мали можливість придбати газету, сплативши лише 5 пфенігів. Одночасно Товариство подбало й про організацію регулярного надіслання часопису для робітничих команд, відтак з 3000 примірників часопису 200 надсилали до СВУ, 200 — до табору Зальцведель, 200 — до табору Раштат, 1800–2000 — на робітничі команди, решту реалізовували в таборі (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55).

Прагнучи збільшити читацьку аудиторію, редакційний комітет спрямовував часопис у тематичному відношенні так, аби його напрям «прихилився до настрою маси, не виступаючи різко з національним характером в цілі зедання загалу полонених». Як і раніше, члени комітету вважали одним зі своїх пріоритетних завдань докладне висвітлення різних боків внутрішнього життя табору, хоча через залучення переважної більшості полонених до польових робіт у складі робітничих команд Вецяяр спорожнів, відтак таборових новин гостро бракувало. Тим часом провід СВУ в одному зі своїх листів до редакційного комітету (від 28 серпня 1916 р.)

звертав увагу його членів на небезпеку перетворення газети на рупор «відірваного від життя гуртка». Натомість дуже важливим мала стати репрезентація на сторінках «Просвітнього Листка» «життя цілого табору» та «поглядів різних напрямків» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

Визнаючи слушність аргументів президії СВУ редакційний комітет запровадив (з одночасним їх тематичним розширенням) три нові рубрики: «З таборового життя», «Вісті з українського життя і Росії» та «Листування редакції». Кількаразово комітет звертався до загалу полонених «пояснюючи значінне часописи, старався навязати тісніші зносини з командами, вів переговори з інтелігенцією табору [*йдеться про освічену частину полонених. — Авт.*], яка ставилася негативно до часописи». Зрештою, редакційний комітет знайшов можливості, щоб змінити «часопись в напрямі відповідаючим на всі питання хвилі», при чому основний наголос зроблено на справі «національного й суспільного освідомлення, як і на змагання до кращої будуччини, звертаючи головну увагу на це, щоби наша часопись найкраще віддавала [*тут відтворювала. — Авт.*] життя табору, особливо що доторкається життя й діяльності організацій» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

У вересні 1916 р. усі ці питання обговорено на загальних зборах редакційного комітету в присутності Б. Лепкого. На його думку, редакційний комітет «Просвітнього Листка» мав докласти всіх зусиль для того, щоб газета своїми матеріалами «оживляла життя через захоплювання загалу принципіальними питаннями, як національними так соціальними, а не йшла за хвилевим настроєм у таборі». Невідкладним завданням була й організація ефективного «кольпортажу» (поширення газети в таборі та поза його межами), уміщення інформації про всі новини таборових гуртків та організацій, приєднання до газети більшого кола читачів через проведення «читацьких конференцій». Аби змінити на краще ситуацію в газеті учасники загальних зборів ухвалили рішення видавати «Просвітний Листок» двічі на тиждень (замість одного), урізноманітнити змістове насичення матеріалів, для чого активніше залучати до написання членів таборових організацій. Також вирішили організувати «школу для виховання репортерів» та продовжити практику регулярного передання більшої частини накладу газети до робітничих команд, водночас публікуючи на її шпальтах матеріали, що від них надходили (Із таборового життя, 1916а, с. 5) (рис. 2).

Рис. 2. Фрагмент титульної сторінки газети «Просвітний Листок» (оновлений дизайн) № 27 від 8 жовтня 1916 р., табір Вецляр

4 жовтня 1916 р. скликано загальні збори членів редакційного комітету, на яких обрали нового голову — полоненого Андріюка. Під час роботи висловлено побажання, щоб «таборова часопись притягала більше співробітників, щоб вона не виглядала такою однобічною і одноманітною і аби більше відбивала сьогочасне життя». Ці настанови прийняв до виконання провід редакційного комітету, до складу якого напливало все більше нових членів. Цього місяця завершилося вецлярське відрядження 13 фрайштадців, які повернулися до свого табору, натомість на вивільнені після їх від'їзду посади (редактора, писаря та скарбника) обрали відповідно таких полонених, як Бахір, Буховенко і Ступак (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 56).

Рішенням чергових загальних зборів редакційного комітету, які відбулися 22 листопада 1916 р., організація ухвалила назву «Видавниче Товариство ім. Бориса Грінченка». Тоді ж було затверджено й статут Товариства, укладений за зразком аналогічної української організації у Фрайштадті. У цей час до редакції напливало все більше різних матеріалів, щоправда, лише невелику кількість надавали до друку. З огляду на це члени Товариства проводили регулярні наради, на яких обговорювали питання про замовлення якісних дописів, насамперед статей на соціальні теми, а також з наукової тематики, у зв'язку з чим ухвалили активніше залучати до співпраці цивільних освітян,

які працювали в таборі (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

На скликаних 18 грудня 1916 р. надзвичайних зборах ухвалили рішення видавати часопис з частотою двічі на тиждень, а також змінити його назву. З 1 січня 1917 р. часопис став називатися «Громадська Думка» (рис. 3). Редакція пояснювала доцільність обрання саме цієї назви в такий спосіб: «Коли ж просвіта розвинулась в ширших розмірах, коли забило живцем організоване життя, у просвіті стала брати участь ціла громада табору». Необхідно було віднайти нові форми організаційно-національної роботи. І в цьому якнайкраще прислужилися традиції газети «Громадська Думка», яку короткий час видавали в Києві з кінця 1905 р. (її заборонив царат). Відтак вецлярський часопис символічно переймав естафету цього київського видання, прагнучи стати продовженням живої думки на німецькій землі: «В далекій чужині, куди нас доля загнала, ми (редакція вецлярської “Громадської Думки”) відроджуємо ширі думки рідних громадян та угрунтовуєм їх в ту свідому й нову силу, яка

переможе наших ворогів». Насамкінець редакція закликала своїх читачів, щоби «кожна одиниця нашої громади по своїй змозі» дбала «про своє добро і добро громади, пам’ятаючи що громадська думка у всьому строю життя є головою» (В. Г., 1917, с. 2–3).

З цього моменту часопис виходив надалі 6 разів на місяць накладом у 3500 примірників, з яких розходилося від 2300 до 3300, решта залишалася в редакції. Станом на кінець січня у складі Товариства перебувало 40 членів, які також долучалися до роботи різних структур Товариства. До їх числа належала т. зв. «переплетня» (палітурна майстерня), у якій учні під керівництвом полоненого

Рис. 3. Титульна сторінка газети «Громадська Думка» № 1 (48) від 5 січня 1917 р., табір Вецляр

Ткаченко виконували різні замовлення таборових організацій, а також книгарня-кіоск, де пропонували таборцям придбати книги й часописи; розташовувалася в приміщенні кооперативної «Чайної» (буфету) (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 56 зв.–57).

На замовлення різних таборових організацій у таборовій друкарні виготовляли членські картки, оголошення, афіші театральних вистав, програмки концертів й іншу поліграфічну продукцію. Тільки протягом листопада 1916 — січня 1917 рр. у друкарні надруковано 1195 афіш для таборового театру і кіно, 7750 квитків і програмок, 1000 примірників статутів і брошур, 1500 прокламацій та ін. (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 57 зв.).

Висновки

Отже, завдяки організаційним зусиллям найкращих представників української інтелігенції з-поміж галичан, які за дорученням СВУ провадили культурно-освітню та національно-організаційну роботу в таборі, стало можливим започаткувати видання газети «Просвітний Листок». Особливістю її виходу у світ на першому етапі було те, що редколегія була відсутня, а за весь процес підготовки до друку й тиражування часопису відповідав фактичний головний редактор і видавець Р. Смаль-Стоцький, який, щоправда, мав кількох помічників з-поміж українських активістів табору. І лише згодом утворилася уповноважена до видання газети структура — пресова секція (редакційний комітет), члени якої поступово перебрали на себе основні технологічні операції (від змістовного наповнення та розповсюдження газети до її тиражування (після того, як все потрібне устаткування та друкарський верстат були переміщені з міської типографії до табору)). Необхідність полагодження великої сукупності справ у межах видавничого процесу призвело членів секції до регулярного проведення редакційних зборів (двічі-тричі на тиждень), під час яких обговорювали подані до друку матеріали.

Функціонал членів пресової секції не обмежувався лише виданням газети — уже невдовзі вони організували виконання різних поліграфічних замовлень від інших таборових організацій, а також налагодили видання навчальної та публіцистичної літератури, театральних афіш і програмок, бланків і листівок та ін. Доцільно зазначити, що для цього (як і для тиражування газети) пресова секція отримувала регулярні фінансові дотації від СВУ. Ще одним

джерелом грошових надходжень на видавничі потреби були пожертви полонених, які в такий спосіб виявляли свою вдячність Товариству й таборовому часопису.

З моменту свого заснування часопис «Просвітний Листок» (згодом — «Громадська Думка») ефективно виконував функції двостороннього комунікатора між українською таборовою організацією та робітничими командами. Крім того, він був надзвичайно ефективним засобом національного освідомлення полонених українців, сприяючи їх об'єднанню спочатку в межах окремих гуртків, а потім і всієї української громади. Водночас часопис здійснював потужний мобілізаційний вплив на полонених українців, виконавши таким чином усі ті завдання, які перед ними ставив СВУ і провід української таборової організації.

Примітка

Вецляр — місто Вецлар (нім. — Wetzlar), розташоване у федеральній землі Гессен, Німеччина. 16 серпня 1919 р. на пожертвування полонених українців на місцевому цвинтарі (Франкфуртерштрассе) встановлено меморіал померлим у таборі (унаслідок отриманих на фронті поранень і за давніх хвороб). Ініціативу спорудження цього пам'ятника на завершальному етапі підтримала Українська військово-санітарна місія в Берліні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- В. Г. (1917, 5 січня). Громадська Думка. *Громадська Думка*, 48, 2–3.
Зміна у видаванню «Просвітнього Листка». (1916, 1 січня). *Просвітний Листок*, 1, 7.
Із таборового життя. (1916a, 15 жовтня). *Просвітний Листок*, 28, 5.
Із таборового життя. (1916b, 10 вересня). *Просвітний Листок*, 23, 5.
Із таборового життя. (1916c, 25 травня). *Просвітний Листок*, 12–13, 7.
Карманський, П. (2005). Шляхом визвольної боротьби: Спомини. *Визвольний Шлях*, 8(689), 86–109.
Крупський, І. В. (1996). Становлення української таборової преси. Основні тематичні напрями її діяльності. В *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики* [Матеріали конференції] (с. 341–352). Львів.
Лисецький, П. (1918a, 20 січня). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 3(186), 36–38.
Лисецький, П. (1918b, 16 лютого). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 7(190), 98–100.
Лисецький, П. (1918c, 24 лютого). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 8(191), 117–119.

- Лисецький, П. (1918d, 3 березня). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 9(192), 132–133.
- [Матеріал без назви]. (1916, 5 липня). *Просвітний Листок*, 16–17, 10.
- Організації українських націоналістів в таборі військовополонених у м. Вецлярі (Німеччина). (1915–1918). (Фонд 4382, Опис 1, Справа 1), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.
- Подяка. (1916, 16 лютого). *Просвітний Листок*, 4, 8.
- Сидоренко, Н. М. (2000). *Національно-духовне самоствердження* (Ч. 1: Українська таборова періодика часів Першої світової війни). Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1995). *Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик*. Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1996, 26–29 серпня). Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири. В *Матеріали третього міжнародного конгресу українців* (с. 207–210). Харків.
- Срібняк, І. (1997, 22–25 травня). З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. В *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: Сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття* [Тези конференції] (Ч. 2, с. 441–443). Київ.
- Срібняк, І. (1998). Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915–1917 рр. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 2, 38–57.
- Срібняк, І. (1999). *Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.)*. Київський державний лінгвістичний університет.
- Срібняк, І., & Голоско, С. (2019). Видавнича діяльність полонених вояків-українців у таборах Раштат і Вецляр, Німеччина (1915–1918 рр.). In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra.
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020a). Часопис «Просвітний Листок» як джерело для реконструкції історії розвитку української громади у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.) *Київські історичні студії*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7>
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020b). Формування світогляду полонених українців засобами друкованого слова: національно-виховна місія часопису «Просвітний Листок» у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Синопис: текст, контекст, медіа*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.3.3>
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116.
- Runzheimer, J. (1994). "...Damit alle an uns erinnert werden"! Das ukrainische Gefangenlager in Wetzlar. *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3.

REFERENCES

- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916a, October 15). *Prosvitnyi Lystok*, 28, 5 [in Ukrainian].
- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916b, September 10). *Prosvitnyi Lystok*, 23, 5 [in Ukrainian].

- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916c, May 25). *Prosvitnyi Lystok*, 12–13, 7 [in Ukrainian].
- Karmanskyi, P. (2005). Shliakhom vyzvolnoi borotby: Spomyny [Through the liberation struggle: Memories]. *Vyzvolnyi Shliakh*, 8(689), 86–109 [in Ukrainian].
- Krupskyi, I. V. (1996). Stanovlennia ukrainskoi taborovoï presy. Osnovni tematychni napriamy yii diialnosti [Formation of the Ukrainian camp press. The main thematic areas of its activity]. In *Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky* [Theoretical and organizational problems of the formation of the repertoire of Ukrainian books and periodicals] [Proceedings of the Conference] (pp. 341–352). Lviv [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918a, January 20). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 3(186), 36–38 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918b, February 16). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 7(190), 98–100 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918c, February 24). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 8(191), 117–119 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918d, March 3). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 9(192), 132–133 [in Ukrainian].
- [Material bez nazvy] [Untitled material]. (1916, July 5). *Prosvitnyi Lystok*, 16–17, 10 [in Ukrainian].
- Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv v tabori viiskovopolonenykh u m. Ventsliari (Nimechchyna)* [Organizations of Ukrainian nationalists in the POW camp in Wenzlar (Germany)]. (1915–1918). (Fund 4382, Inventory 1, File 1), Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].
- Podiaka [Gratitude]. (1916, February 16). *Prosvitnyi Lystok*, 4, 8 [in Ukrainian].
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? [The Wetzlar-Büblingshausen Ukrainian camp (1915–1918). A special camp?]. *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116 [in German].
- Runzheimer, J. (1994). "...Damit alle an uns erinnert werden"! Das ukrainische Gefangenelager in Wetzlar ["...so that everyone will be reminded of us"! The Ukrainian prison camp in Wetzlar]. *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3 [in German].
- Sribniak, I. (1997, May 22–25). Z istorii kulturno-prosvitnytskoi diialnosti polonenykh ukrainsiv u tabori Vetsliar (Nimechchyna) v 1915 r. [From the history of cultural and educational activities of Ukrainian prisoners in the Wetzlar camp (Germany) in 1915]. In *Etnonatsionalnyi rozvytok v Ukraini ta stan ukrainskoi etnichnosti v diaspori: Sutnist, realii konfliktnosti, problemy ta prohnozy na porozii XXI stolittia* [Ethno-national development in Ukraine and the state of Ukrainian ethnicity in the diaspora: The essence, realities of conflict, problems and forecasts at the threshold of the XXI century] [Conference abstracts] (Pt. 2, pp. 441–443). Kyiv [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1998). Tabir polonenykh ukrainsiv u Vetsliari (Nimechchyna) u 1915–1917 rr. [The camp of Ukrainian prisoners of war in Wetzlar (Germany) in 1915–1917]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Serii: Istorii, ekonomika, filozofii*, 2, 38–57 [in Ukrainian].

- Sribniak, I. (1999). *Poloneni ukraintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.)* [Publishing activity of captured Ukrainian soldiers in Rastatt and Wetzlar camps, Germany (1915–1918)]. Kyivskyi derzhavnyi lnhvistychnyi universytet [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Holosko, S. (2019). Vydavnycha diialnist polonenykh voiakiv-ukraintsev u taborakh Rashtat i Vetsliar, Nimechchyna (1915–1918 rr.) [Publishing activity of captured Ukrainian soldiers in Rastatt and Wetzlar camps, Germany (1915–1918)]. In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* [By the Vistula and the Dnieper. Poland and Ukraine in the European Space – Past and Present] (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020a). Chasopys "Prosvitnii Lystok" yak dzherelo dlia rekonstruksii istorii rozvytku ukrainskoi hromady u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Periodical "Prosvitnii Lystok" as source for reconstruction of history of Ukrainian community development in Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Kyiv Historical Studies*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7> [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020b). Formuvannia svitohliadu polonenykh ukraintsev zasobamy drukovanoho slova: Natsionalno-vykhovna misiia chasopysu "Prosvitnii Lystok" u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Formation of the worldview of captured Ukrainians by means of the printed word: The national educational mission of the magazine "Prosvitny Listok" in the Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.3.3> [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverzhennia* [National and spiritual self-affirmation] (Pt. 1: Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian camp periodicals of the First World War]). Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1995). *Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Anotovanyi bibliorafichnyi pokazhchuk* [Ukrainian camp press of the First World War: Annotated bibliographic index]. Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1996, August 26–29). Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Natsionalno-politychni oriientyry [Ukrainian camp press during the First World War: National and political orientations]. In *Materialy tretoho mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv* [Materials of the Third International Congress of Ukrainianists] (pp. 207–210). Kharkiv [in Ukrainian].
- V. H. (1917, January 5). Hromadska Dumka [Public Opinion]. *Hromadska Dumka*, 48, 2–3 [in Ukrainian].
- Zmina u vydavaniu "Prosvitnoho Lystka" [A change in the publication of "Enlightenment Leaflet"]. (1916, January 1). *Prosvitnyi Lystok*, 1, 7 [in Ukrainian].